

De Franse Revolutie

Deel II

Johan Op de Beeck

De Franse Revolutie II

Horizon

‘Niet de weegschaal maar de lier is het hoogste. Uw republiek meet, telt, weegt en reglementeert de mens; de mijne verheft hem tot in het blauw des hemels. Tussen de uwe en de mijne is hetzelfde verschil als tussen een machine en een arend.’

Victor Hugo

Inhoud

1	De antichambre van de guillotine	9
2	Prelude	30
3	De grondwet buitenspel	51
4	Oorlogseconomie	62
5	Een faux pas	72
6	Verklikking	81
7	Ontkerstening	86
8	De verdachten	99
9	Burgeroorlog	104
10	Bonaparte	111
11	Annus horribilis	121
12	Het verrotte idool	142
13	De machine des doods	152
14	Het einde van Danton	162
15	In de ban van het schavot	167
16	Het Opperwezen	178
17	De Slag bij Fleurus	195
18	Thermidor	205
19	Twee overlevenden	224
20	De thermidoriens	228
21	Germinal, of 'te veel ellende scherpt de durf aan'	249
22	Prairial: de stad tegen de voorstad	260
23	Baas in Luik	267
24	Het veroverde land	276

25	Ontheemd uit de revolutie	285
26	Witte Terreur	292
27	Schijnkoning	300
28	Oude wijn in nieuwe zakken?	305
29	De rijzende ster	312
30	De gieren	325
31	'Ik zal u leiden'	336
32	Met de snelheid van een arend	359
33	Boerenkrijg	376
34	Nieuwe doelen	386
35	De finale	407
	Epiloog	429
	Dankwoord	439
	Hoogtepunten van de Franse Revolutie	442
	Verklarende namenlijst	447
	Bibliografie	453
	Noten	465
	Register	477

1 De antichambre van de guillotine

Een schrijftafel overladen met dossiers, brieven en allerlei documenten, dat is wat mij rest. Relieken van de revolutionairen met wie ik zoveel heb gedeeld. Het leven was jong en bood kracht en verdieping. Ik probeer de gedachten te verstikken aan de gruwel en de kwade geest die mede die grootse tijd gekleurd hebben. Liever onthoud ik waarom we glorie hebben verworven en een jeugd hadden die de moeite waard was. Wij revolutionairen waren optimisten. Hoeveel bloed ook de straatkeien had gekleurd en hoeveel soldaten ook aan de fronten waren gesneuveld, het was de goede zaak waard. Hoe we het gingen doen, daarover verschilden we van mening. Maar dát we een betere wereld gingen verwerkelijken, daar bestond nauwelijks twijfel over. Of we nu gewone sansculotten waren of dikdoenerige jakobijnen, allemaal waren we er diep van overtuigd dat we niet alleen een nieuwe samenleving in de maak hadden, maar zelfs een nieuw soort mens. De revolutionaire mens, deugdzaam, ernstig, beziel van liefde voor het goede, levend van en voor vrijheid en gelijkheid. We leidden het volk erheen langs ravijnen en valkuilen. Maar ondanks al het vallen en opstaan zouden we er komen. En niet in een verre toekomst, maar snel. Die hoop, dat haast utopische toekomstverlangen, moest je bezielen. Zonder hoop was het onmogelijk om al die inspanningen te leveren, om te vechten, om dag en nacht je leven in de waagschaal te leggen en je familie op het spel te zetten. Niemand van ons kon een genoeglijk bestaan leiden. Daarom was het ook aan weinigen besteed om sansculotte te zijn, althans niet alle dagen van de week. Wie het wel was, had behoefte aan broederlijke kameraadschap en steun, vreugde in gedeeld optimisme. Dat vond men

slechts op één plek: de 'sociétés populaires', de volksvergaderingen in de secties van de stad.

Zelf was ik natuurlijk lid in de sectie Théâtre-Français, nu sectie Marat geheten. Van de 15.000 inwoners werden er 1400 als *citoyens actifs* beschouwd. Sansculotten meestal. We troffen elkaar in het sectielokaal, de vroegere kerk van Saint-André-des-Arts. Die hadden we omgedoopt tot Temple de la Raison. Meestal kwam ik er rond vijf uur aan. Op dat moment van de dag verzamelden zich er de eerste sansculotten. Mensen die er meestal een dagtaak op hadden zitten. Het waren kleine neringdoenden, ambachtswerkers die hard hun best deden en families te voeden hadden. Sansculotten waren geen stakkers en onaanzienlijke handarbeiders. Die kwamen er niet in. Het eerste wat je zag bij het betreden van een dergelijke vergaderzaal was een podium met daarop een buste of zelfs standbeeld van 'la liberté' met het onderschrift 'Treed binnen in een plaats waar men moet denken als een man en zich gedragen als een republikein'. Eerst passeerde men een 'bureau de surveillance' van het gelijknamige comité. Daar konden burgers een certificaat van 'civisme' krijgen, gesteld dat de sectie hen daartoe waardig achtte. Een belangrijk machtsmiddel van de sectie was het. Want zonder een dergelijk certificaat werd het leven heel lastig. In de zaal zelf een stel houten banken, soms ook een houtkachel voor de koude winteravonden. Achter een lange tafel het bestuur, dat zeer regelmatig herkozen werd. Het geheel werd gedomineerd door een beeld van 'la liberté' gewikkeld in een Franse driekleur en ernaast een schilderij waarop vrijwilliger-soldaten stonden afgebeeld die een fakkel omhooghielden met daarboven het opschrift 'Liberté, Égalité, Fraternité, Unité et Indivisibilité de la République'. Om zes uur liet de voorzitter de kaarsen aansteken. De aanwezigen deden niet minder levendig aan dan de ideeën die er verkondigd raakten. Tot tien uur werd hier vergaderd door de sansculotten, die vanuit ateliers, handelszaken en winkels uit de wijk binnensijpelden. Zeer vaak betrokken we ook onze kinderen bij de vergaderingen. De jeugd was de toekomst. Zij waren het die zouden genieten van ons werk en het zouden afmaken. Kinderen waren dus bijzonder. In de 'sociétés populaires' werd veel tijd aan hen besteed. Soms ontvingen we eindeloze delegaties van jeugdige *citoyens* en *citoyennes*, die, onder de hoede van hun schoolmeesters, de *Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen* kwamen reciteren of in koor revolutionaire liedjes zongen. Die kinderen kregen altijd een luid applaus. Dankzij hen wisten wij de toekomst verzekerd. Het behoorde tot de aangename, vreugdevolle zijde die de revolutie zeker ook had.

Er wordt wel eens gezegd dat de sansculotten *basse-classe* waren. Een beeld waartoe vooral Britten hebben bijgedragen. Het meest bekende portret van de revolutionair is hetgene dat de vele tegenstanders en vijanden geschilderd hebben. De karikaturen van Londenaar James Gilray bijvoorbeeld: temidden lege wijnflessen en schurftige honden, stapels geplunderd zilverwerk zien we ongeschoren, dronken, hol ogende revolutionairen, lummelend of hysterisch, maar nooit verheven of goedaardig. Onder het portret van de goedkeurende Marat met een vuile smoel tonen ze wat de revolutie is: stelen, vloeken en vrouwen van laag allooi bepotelen. Het is een fractie van de waarheid, opgeblazen omwille van de lage doelen van propaganda, in dit geval contrapropaganda.

De werkelijkheid zoals ik ze beleefd heb was anders. Morele codes waren zeer belangrijk voor sansculotten. Het waren natuurlijk ook stringente codes. Dat Robespierre zijn 'deugdzaamheid' zo hoog in het vaandel droeg, kon hij alleen omdat de achterban er ook naar verlangde. Misschien niet zo streng, maar toch. In alles wilden de sansculotten het tegendeel zijn van wat de gehate hovelingen, de immorele aristocraten, de corrupte bisschoppen en andere verdorven uitbuiters van de medemens waren geweest. Je kon geen sansculotte zijn, tenzij je aanzien werd als een eerlijke familievrader. Iemand die kinderen opvoedde die later de revolutie konden voortzetten. Een vrijgezel kon dat niet en werd dus als moreel verderfelijk aanzien in de orthodoxe sansculottenopinie. Hoe vaak hebben we geen petitiees voorbij zien komen waarin morele bezwaren tegen vrijgezellen werden geformuleerd? Te veel allicht. In 1794 kwam de revolutionaire delegatie van Sens zelf met een voorstel om de vrijgezel te bestraffen, 'dat verachtelijke monster dat geen meerwaarde heeft en uit wellust is ontstaan. Nooit kan de deugd bestaan in een maatschappij zolang er mannen zijn die de natuurwetten negeren, schandaal verwekken en families in schaamte en wanhoop storten; hij die niet huwt, al is hij normaal gebouwd, kan niet deugdzaam zijn, want hij zal overal slachtoffers zoeken. Hij introduceert de kiemen van passies die vroeg of laat de samenleving ondermijnen'.¹

Daarom besteedden onze vergaderingen ook veel aandacht aan deugdzaamheid. Men nam ruim de tijd om burgers en vooral leden aan te klagen die zich op een of andere wijze ondeugdzaam hadden gedragen. Dat hoefde niet te gaan over iemands intieme leven, over uitspraken of foute kleding. Een moustache was bijvoorbeeld ook inzet van hevig debat. Aanvaardbaar of

niet? Men brak zich het hoofd erover. Baarden waren absoluut uitgesloten. Veel erger was machtsmisbruik. Zo stuurde het revolutionaire comité van Agen eens een vooraanstaande sansculot naar het Revolutionair Tribunaal omdat hij had getracht naar bed te gaan met de vrouw van een gevangene, met de belofte dat hij haar echtgenoot vrij zou krijgen. Zo iemand, hoor ik collega Romme nog roepen in de Conventie, is een doorwinterde contra-revolutionair, omdat zonde contrarevolutionair was. Om dezelfde reden maakten de sansculotten ook jacht op hoertjes. Alleen dronkenschap is nooit een probleem geweest.

Het maakte allemaal deel uit van de queeste naar een nieuwe mens, een zuivere, ernstige, vrijheidslievende en deugdzame revolutionaire mens.

De sociëteit was zowel een plek van vorming, als van informatie, als van vertier. Sfeervol was het er altijd, om niet te zeggen dat men er moeite had om zich verstaanbaar te maken. Iedereen had het recht om te interrumperen, een vraag te stellen of een petitie aan de Conventie ter stemming te brengen. De enige voorwaarde was dat men de rode sansculottemuts droeg. Stemmingen verliepen bij zitten en opstaan, of vaker nog bij eenvoudige goedkeuring door applaus. Geheime stemmingen waren er niet. We zagen er het nut niet van in. Bevonden wij ons niet onder broeders? Niet helemaal, om u de waarheid te zeggen. Er waren te veel nieuwe gezichten. Vele, zo niet de meeste leden hadden een zeer korte geschiedenis in de revolutie. In mijn sectie, in het District des Cordeliers, kende ik haast niemand die vóór 1792 al revolutionair was geweest, zoals Louise en ik dat waren. Ook al behoorde hooguit een vijfde en soms zelfs nog geen tiende van de plaatselijke bevolking tot de regelmatige bezoekers van deze vergaderingen, de sectievergaderingen hadden in 1793 een grote invloed. Ze vormden een parallelle openbare macht, die vaak naast en nog vaker tegen de officiële lokale overheid 'bestuurden'. De deelnemers waren militanten, die niet nalieten om hun buurman, hun collega, hun vrienden en familieleden in te lichten, te motiveren en op een of andere manier bij de revolutie te betrekken. Zo is een volkomen nieuw politiek besluitvormingsmodel tot de massa doorgedrongen. Het was de eerste leerschool van de democratie. Spontaan en volkomen democratisch was de uitkomst van dergelijke bijeenkomsten echter zelden. Ze werden geleid door *meneurs*, lokale chefs. Ik kende de meesten. Ze waren nooit met meer dan tien, twaalf mannen en vrouwen. Een minderheid binnen de minderheid vormden ze. Maar ze deelden de

lakens uit. Zij waren op eigen kracht tot plaatselijke chefs uitgegroeid en hadden zich van politieke amateurs tot ervaren politici ontpopt, die wisten hoe ze een vergadering moesten bespelen en de uitkomst ervan moesten voorbereiden, 'en petit comité' zoals wij dat noemden. Op basis van hun politieke inzicht, hun durf, vaak ook dankzij een luide stem en nog vaker dankzij sterke spierballen. Wij bestempelden hen als de *dominateurs*. Lieden die beweerden dat zij het denkwerk wel voor hun rekening zouden nemen, zodat de vergadering alleen maar ja hoefde te knikken. Wie het er niet mee eens was, moest van goeden huize zijn. Als je wat voor elkaar wilde krijgen, was er soms logica en bewijsvoering, maar ook wat overredingskracht nodig. Ik heb zelfs een *dominateur* gekend die telkens een enorme en vervaarlijk grommende hond naar de vergaderingen meebracht. En telkens zijn zin kreeg. Lang heb ik in onze sectie zelf ook die rol gehad, toen ik nog niet in de Conventie zat. Door een onvoorwaardelijke inzet en onvermoeibaar werken voor de zaak hebben wij de revolutie lange tijd geleid. Van onderuit. Meer dan eens ging een vergadering niet akkoord met wat de mannen en vrouwen achter de voorzitterstafel wilden. Maar wat konden deeltijdrevolutionairen beginnen tegen degenen die van de revolutie hun leven hadden gemaakt en tot veel, soms tot alles bereid waren?² Zij zorgden er telkens voor dat deze vergaderingen de basis voor elke belangrijke revolutionaire actie werden. Hier werden de politici aangehitst of verguisd, gevolgd in hun oproepen, of niet. Politici konden dus maar beter rekening houden met de eisen die hier gesteld werden. Op het einde van de zomer van 1793 betrof een van die eisen de voormalige koningin Marie-Antoinette. Het was niet genoeg dat we haar man, Louis XVI, ge Guillotineerd hadden in januari. Ook haar kop moest eraf. Dat verlangen was niet spontaan ontstaan. Ik heb het Hébert en andere *enragés* meermaals weten verkondigen in de sectievergadering en in *Le Père Duchesne*, zijn krant. Tuchtwerk van een scherpe pen viel haar daarin te beurt. Een echte campagne was het. Door een mengeling van haat, wraakzucht, bloeddorstigheid, angst voor complotten en Marie-Antoinettes Oostenrijkse connecties was haar lot bezegeld.

Het dient gezegd dat de omstandigheden haar ongunstig gezind waren. Aan het einde van de zomer hadden velen in Parijs een erbarmelijk leven. Opnieuw was er schaarste aan brood. Voor de bakkerijen stonden ellenlange wachrijen. De wetgever werkte aan een wet op 'het recht op bestaan'. Maar het ging te traag. Toen kwam ook rampzalig nieuws uit het zuiden. Toulon had zich eind augustus zonder slag of stoot overgegeven aan de Engelsen.

Het was onze belangrijkste havenstad. Die waren we kwijt. Zulk slecht nieuws vergrootte alleen maar het klimaat van angst en ontredde in Parijs. In de eerste week van september 1793 leidde dat tot een zoveelste, dagenlange opstand. Om vijf uur 's ochtends zagen Louise en ik onder ons raam metselaars voorbijtrekken. Even later ook timmerlieden en andere werkmannen. Ook slotenmakers werden opgemerkt. Weinig echte sansculotten waren er te zien. Onderweg sloot een nog veel grotere groep zich bij hen aan. Ze verzamelden zich op de rechteroever. Ze trokken eerst naar het stadhuis om er de Commune de les te spellen. Daarna ging het richting Conventie. Om één uur 's middags waren ook de werknemers uit de drukkerijen opgedaagd, en zelfs vrouwelijke arbeiders. Allemaal stelden ze dezelfde eisen: dagelijks brood. De metselaars eisten ook een verhoging van hun loon. Burgemeester Pache gaf aan commandant Hanriot van de Nationale Garde bevel om de veiligheid van de stad te waarborgen. Mocht Hanriot dat al gewild hebben, dan nog had hij weinig kunnen beginnen tegen de duizenden demonstranten die tussen halftwee en twee uur 's middags voor de Tuilerieën verschenen. Omstreeks vier uur in de namiddag stonden de betogers in de vergaderzaal van de volksvertegenwoordiging. 'Brood, we willen brood!' klonk het. Het was duidelijk dat ze het niet over volgende week hadden, maar over nu meteen. Met zin voor ironie raadde montagnard Chaumette de Commune aan om ervoor te zorgen dat er de volgende dag voldoende brood te krijgen zou zijn in Parijs. Hébert blokkeerde in zijn *Le Père Duchesne* dat hij het allemaal voorspeld had. Maar geen van deze enragés leek de controle te hebben over wat deze keer een spontane volksopstand leek te zijn. De Conventie werd voor de zoveelste keer overrompeld. De betogers bezetten het hele gebouw. Hun mannen gingen mee op de banken zitten en namen plaats tussen de volksvertegenwoordigers. Een aantal van hen duwden ze gewoon weg.

De retoriek was gewelddadiger dan ooit. Chaumette, die steeds klaarstond om olie op het vuur te gooien, hoorden we de onmiddellijke aanhouding eisen van 'de verdachten', van wie hij geen namen noemde. De rijken moesten 'onder toezicht geplaatst worden'. Daartoe rekende hij blijkbaar ook de nieuwe rijken, zij die de genationaliseerde kerkbezittingen hadden gekocht van 'hun vroegere meesters' en nu geld verdienden ten koste van de gewone man, net zoals de aristocraten het gedaan hadden. Typisch taalgebruik voor Chaumette, een levende karikatuur van de sanculot. Zijn knieën kwamen door de pijpen van zijn pantalon kijken. Simplistisch, ega-